

Jan Moll

(huis)schilder

Schilderijen, aquarellen, tekeningen en schetsboeken 1930 - 1960

Uitlopers van de Eifel, Ruhrgebied

Catalogus bij de tentoonstelling in Zorgcentrum Oranjehaave, Locatie Lucia,
Liesboslaan 6 Breda, van 28 februari tot 31 mei 2004.

Vormgeving Joop Swaans en Gerrie Moll, met medewerking van Paul de Ridder
en Eric Dolné. Tweede druk, 2008.

Leven en werk van Jan Moll

Zelfportret, olieverf 1935

Jan Moll werd op 23 februari 1915 geboren in de toenmalige gemeente Teteringen als derde in een gezin van zeven kinderen. Zijn voorouders waren afkomstig uit Rucphen. Jans overgrootvader Johannes Moll (1800–1888) vestigde zich als herbergier in Steenberg. Jans grootvader Johannes Moll (1850–1897) en diens broer Marinus (1851–1899) vertrokken in 1881 naar Oosterhout, waar ze als bierbrouwerknechten aan de kost kwamen. In 1890 begon Johannes voor zichzelf, met Marinus als knecht. Wisselend werkten andere familieleden in die brouwerij. Zo zou ook de vader van Jan, Marinus Moll (1887–1969) hier begonnen kunnen zijn voordat hij bierbrouwerknecht werd in de Driehoefijzerfabrieken in Breda¹. Marinus trouwde in 1912 met Maria de Hoogh (1885–1942), dochter van een timmerman uit Oosterhout. Het gezin vestigde zich in 1914 aan de Teteringsedijk. Jan Moll zou er geboren worden en, met uitzondering van de oorlogsjaren, zijn leven lang nagenoeg niet meer weggaan.

Jan, wellicht beschouwd als de toekomstige opvolger van zijn vader, kreeg van 1927 tot 1930 een gedegen opleiding in het schildersvak op de Gemeentelijke Ambachtschool aan het Van Coothplein. Hij volgde daarna op de avondschoon nog de vijfjarige ‘voortgezette klasse’. De opleiding voorzag in die tijd niet alleen in de kennis van techniek en materialen; er was tevens ruime aandacht voor tekenen en schilderen. Goedopgeleide schilders werden in die tijd nog verondersteld bekwaam te zijn in decoratiewerk (marmeren, kammen, etc.), belettering en het vervaardigen van – in het Brabantse – meestal religieuze afbeeldingen in monumentale zin.

Familie Moll, Jan tweede van links

1. De vroege dood van beide broers kan veroorzaakt hebben dat de familie controle over de brouwerij had verloren.
2. Rond 1875 ontstaan onder invloed van William Morris en de geschriften van John Ruskin en de Pre-Rafaëlieten. Ze wilden het kunstambacht dat door de opkomst van het industrieproduct in betekenis achteruit was gegaan in ere herstellen. Hun doel was leven en kunst bijelkaar te brengen. Op het vasteland is deze beweging na de eeuwwisseling opgegaan in de Jugendstil.
3. Jan Theuns, 1877–1961, afkomstig uit Princenhage. Autodidact, bekend in en rond Breda vanwege zijn landschappen en stadsgezichten naar plaatselijk voorbeeld. Fameus is het incident in 1927 waarbij een van zijn werken voor een echte Rembrandt werd aangezien.

De uit Engeland overgewaaiden ideeën van de Arts and Crafts-beweging² die grote invloed hadden op de ‘vaderlandsche architectuur’, zullen daar niet vreemd aan zijn geweest. Ambachtelijke technieken met een artistiek gehalte zouden gedurende het Interbellum van hun oorspronkelijke beroepsgroepen vervreemden om voortaan exclusief aan kunstacademies gedoceerd te worden.

Studies uit een van de schetsboeken

Jan had dus het geluk dat hij, als eenvoudig werkmanszoon, toch deelgenoot kon worden aan de culturele erfenis van de nog maar net voorbijgevoerde 19de eeuw. Hij kreeg zijn lessen in tekenen en schilderen van Sprangers en Jan Theuns³ uit Princenhage. De leerstof viel blijkbaar in vruchtbare aarde want zijn verdere leven zou Jan Moll, naast zijn dagelijkse schilderswerkzaamheden, een diepe belangstelling voor dit medium blijven koesteren. Maar eerst en vooral moest er brood op de plank komen. Na zijn opleiding ging Jan, samen met zijn iets oudere broer Koos (1914-2003), in het bedrijf van zijn vader werken. ‘Marijntje’ Moll, een graag geziene gast in de etablissementen rond De Dijk, hield er een uitgebreid netwerk op na dat

Ambachtsschool 1927, Jan in het midden op de voorgrond

hem en zijn zoons voorzag van voldoende werk waar ze ook de crisisjaren redelijk ongeschonden mee door zouden komen. Jans toewijding en brede vakbekwaamheid vormden echter de spil waaromheen het bedrijf draaide.

Jan had zich al vroeg ontwikkeld tot een leergierige en belesen persoonlijkheid. Hij was lid van de bibliotheek; zijn moeder moest menigmaal 's avonds laat 'de stop eruit draaien' om hem te verhinderen de hele nacht door te lezen. Hij leerde voor zijn plezier. Hij had zich de technieken eigengemaakt (decoratieschilderen, belettering, etc.) die voor het bedrijf een toegevoegde waarde betekenden. Veel middenstanders uit de omgeving konden daardoor worden overgehaald hun schilderwerk aan het familiebedrijf uit te besteden.⁴ Tijdens de Tweede Wereldoorlog, die in Jans ontwikkeling als mens én als schilder een cruciale rol zou vervullen, was het schilderbedrijf bij gebrek aan opdrachten gedwongen terug te vallen op praktijken die eerder verwant leken aan 'marskramerei' dan aan het eerzame handwerk van weleer.

Direkt na de oorlog haalde Jan het Diploma 'Vakbekwaamheid voor het Schildersbedrijf' en zijn Middenstandsdiploma. Hij was nu de drijvende kracht achter het bedrijf. Naast zijn aandeel in de dagelijkse praktijk 'op de ladder' zorgde hij voor de acquisitie en de boekhouding. De zaken liepen nu beter dan ooit. Moll & Zonen had van 1950 tot 1954 continu schilderwerk voor de suikerfabriek in Puttershoek; in de jaren zestig gevolgd door lucratieve onderhoudscontracten voor diverse scholengemeenschappen in Breda. Vader Marijn zou nog tot 1958 bij het werk betrokken blijven maar in een allengs minder prominente rol. Hij 'ging mee' met zijn zonen die in 1959 als De Gebroeders Moll voor zichzelf begonnen met Jan als altijd in een aansturende rol. Ook op het gebied van werving door 'advertentiën' liet hij zich niet onbetuigd. In schetsboeken van Jan zijn nog diverse ontwerpen

Koos (links) en Jan Moll, ca 1934

4. In de crisisjaren en gedurende de Tweede Wereldoorlog werd de rekening vaak 'in natura' voldaan.

5. Arbeidsinzet:

Verplichte tewerkstelling van arbeidskrachten; vooral na 1942 nam deze instelling enorm proporties aan. In totaal zijn uit de bezette gebieden 6 miljoen arbeiders naar Duitsland gedeporteerd. In Nederland begon dit in 1942; eerst beperkte men zich tot het uitkammen van bedrijven, daarna tot de oproep in drie jaarklassen. De totale arbeidsinzet sinds september 1944 omvatte alle mannen van 18-45 jaar. Velen die zich niet melden werden door grootscheepse razzia's achterhaald. Naar schatting 600.000 Nederlandse mannen werden tewerk gesteld.

6. Twee zwagers van Jan die ook in Duitsland tewerkgesteld waren zou het minder goed vergaan. Jan van Gurp, opgepakt als onderduiker, hield er levenslang een trauma aan over. Cor van Zitteren kwam om het leven ten gevolge van een ongeluk tijdens werkzaamheden voor een puinopruiingsdienst.

terug te vinden voor een aan die samenwerking verbonden beeldmerk dat echter nooit als firmalogo gerealiseerd is.

Jan had toen zijn jaren des onderscheids al achter zich gelaten. Die vielen min of meer samen met zijn gedwongen verblijf in Duitsland waarheen hij door de Arbeidsinzet⁵ van 1943 tot mei 1945 gedirigeerd werd. Hij was in die periode als schilder en glaszetter werkzaam in achtereenvolgens de omgeving van Düsseldorf, onder Dresden in Sudetenland, in Silezië en tenslotte in de buurt van Regensburg in Beieren. Hij had het er slechter kunnen treffen.⁶ Jan had in Düsseldorf en Regensburg wel bombardementen meegemaakt, maar de langste tijd zat hij

Jan (rechts) met kameraden in een 'lager' bij Düsseldorf

in rustiger gebied. Op een of andere manier lijkt het bij het temperament van Jan Moll te passen dat hij niet onder grote stress hoefde te leven in Duitsland. Hij sloot er zelfs vriendschap met een Duitse familie die hij tot 1952 zou blijven ontmoeten. Na het geweld in Düsseldorf en Regensburg zou hij enkel nog in aanraking komen met het 'stille oorlogsleed', wanneer hij met zijn kameraden weer terugtrekt naar het westen. Als hij ziet hoe sommige landgenoten zich 'revancheren' op de plaatselijke bevolking is zijn twijfel hierover in zijn oorlogsdagboekje tussen de regels voelbaar.

Jan heeft zich dan allang ontwikkeld tot een bijzonder godsvruchtig mens; misschien niet uniek in zijn generatie van 'brave katholieken', maar daarenboven toch iemand met een opvallend

fijnbesnaarde persoonlijkheid. Jan was en is genereus in een 'religieuze' zin; het lag in zijn karakter om goed te doen aan anderen en daarnaast de schepping te loven met zijn penseel en zijn minuscule verfdoozje.

Het is wel bijzonder dat juist in Duitsland waar om hem heen de grootste catastrofe van de 20ste eeuw zich voltrekt, zijn talent een beslissende ontwikkeling doormaakt. Hij is v er van huis en de wereld staat op zijn kop maar Jan is eindelijk vrij om zijn 'regeur'⁷ volledig te volgen. Hij trekt erop uit en legt de zacht glooiende landschappen vast in kleine, smetteloze aquarellen. Misschien voor later? Misschien juist voor d an.

Gezicht op Schomberg, 1944

Hier wordt Jan Moll de Zondagschilder die hij, na de oorlog en terug in Nederland altijd zal blijven. Geen zondagschilder in de banale, burgerlijke betekenis van een meneer met een liefhebberij en povere vaardigheden, maar een (levens)kunstenaar die onophoudelijk de omgeving die hij lief heeft gekregen vast wil leggen in een zich steeds door zelfstudie vernieuwende techniek. Iemand die weliswaar alleen op zondag in de gelegenheid is om 'buiten' te gaan schilderen, maar daar dan ook het element 'eredienst' in weet te leggen dat voor hem met die dag verbonden is. De landschappen en de stadsgezichten die vanuit een landschappelijke optiek zijn 'gezien' geven de toeschouwer werkelijk dat gevoel van rust en ruimte dat met de zondag wordt geassocieerd.

7. Tilburgse versie van het Franse woord r guez: ploegvoor.

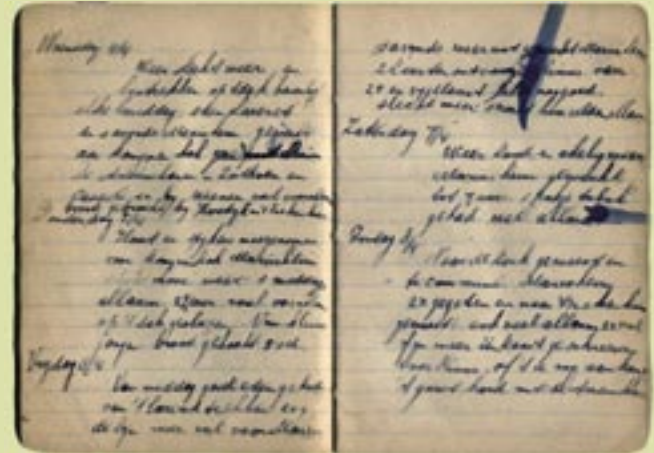
Landschappen Duitsland

Gezicht op Grunewald, 1944

Oorlogsdagboek Jan Moll

Regensburg februari - mei 1945

(fragmenten)

zaterdag 17 februari 1945

Vannacht geen alarm. Nog geen bedden, [we] slapen nog steeds in 't stro. [Ik heb] tot 12 uur moeten werken, maar [nog] vrijwillig gewerkt tot half 5 voor wat eten. Best werk [getroffen], met 't verglazen. Mooi weer. 3 Keer vooralarm overdag. Drie sigaretten van Appelo ontvangen voor 't schilderijtje [dat ik] gemaakt [heb] voor pater (?) von Haenicker. 45 M loongeld ontvangen.

maandag 19 februari 1945

Weer rustig geslapen vannacht. Niks te eten vanmorgen, gister [heb ik] alles opgegeten. [Maar ik] krijg straks [vast] eten bij de zusters. Inderdaad eten gehad, niet zo veel maar wel lekker. Kleurpotloden gekocht met zakboek. Brief geschreven voor Kölzer. Vooralarm.

zaterdag 24 maart 1945

Met de auto hout wezen halen, achter Donaustauf. [Het was] erg mooi weer en [een] mooi ritje. Alarm onderweg. [We waren] om _ 4 pas weer bij Mariaheim. Tot 7 uur gewerkt en [heb] gebaad.

Schuur in de buurt van Regensburg, 1945

maandag 23 april 1945

Vannacht om 2 uur Panzeralarm. [We hebben] snel [onze] rugzak gepakt en [zijn] gaan lopen. 14 kilometer. Ver weg. Tussen Regensstauf en Reinhausen. [Ik was] veel te zwaar gepakt. Gelukkig mee mogen rijden. Na 2 _ à 3 uur [waren we] op de plaats van bestemming.: een houten schuur op een heuvel. Rondom bossen, [een] erg mooi landschap. Vanavond erwtensoep gehad, dun. We moeten dikwijls dekking zoeken voor diepvliegiers .

dinsdag 8 mei 1945

[We] gaan vandaag nog niet weg, [we] wachten op auto's. Erg mooi weer. [Ik heb] 2x de schuur getekend. Buiten in de zon, met Appelo.

woensdag 9 mei 1945

Gaan we vandaag weg? De stier is op, maar [er is] nog eten genoeg. Weer zeer mooi weer. [Ik heb] 24 sigaretten geruild voor een tekendoos. We wachten maar. Vanmiddag geen warm eten. Vier pond brood en [een] _ pond brood en vet gedeeld. Vijf paarden hebben de jongens verkocht voor 8000 M.

Gezicht op Ravensteinberg, Ullersdorf, 1944

Gezicht op de springschans Ullersdorf met kapel, 1944

donderdag 10 mei 1945

Helemaal vergeten dat het Hemelvaartsdag is. [Ben] niet naar de kerk geweest. [We] wachten nog steeds op transport. Ben bang dat we nog zullen moeten gaan lopen. Vanmorgen de schuur weer Vanmorgen de schuur weer uitgetekend. [Was] helemaal de tijd vergeten voor 't eten: om 2 uur uitgetekend. [Was] helemaal de tijd vergeten voor 't eten: om 2 uur pas naar de schuur terug, maar de tekening is mooi gelukt. Zeer mooi weer.

zaterdag 26 mei 1945

Vanmorgen [waren] we aan de beurt. [We moesten] naar een ander gebouw. Gebeurd en geld afgegeven, 600 M. [We] wachten op[een] auto naar 't station. Net op tijd voor de trein. [Het is] erg druk. [We] moeten staan. Om kwart over 8 [zijn] we in Breda aangekomen. Niks [is er] kapot [Een] hele drukte. Spoedig [hebben we] pa en de anderen begroet. [Ze] zijn al 5 weken lang elke avond naar 't station gegaan. Annie was net donderdag getrouwd. 't Huis was nog versierd. Veel jongens zijn soldaat geworden. Charles ook. Ben laat naar bed gegaan.

Gezicht op Ullersdorf, 1944

Terug in Breda met de rook opgetrokken en het leven weer op de rails begint Jan Moll aan een fenomenale reeks buitenstudies waarvoor zelfs een praktiserende landschapsschilder zich niet zou hoeven te schamen. In de avonduren kopieert hij de oude meesters: Michelangelo, Rafaël, Rembrandt en Vermeer.

Uitzicht (links en rechts) gezien vanuit het ouderlijke huis aan de Teteringsedijk. Tekening uit schetsboek, rond 1948

Hij werkt dan vrijwel uitsluitend in olieverf; dit materiaal dwingt hem tot een wat studieuze aanpak dan de 'ontspannen' aquarellen. Zijn penseelstreek wint door die oefeningen aan veerkracht dat zich weer uitbetaalt in een gedurfde toets in de meer doorwerkte aquarellen die hij tezelfdertijd in de landelijke omgeving van Breda vervaardigt. Ook in de stillevens waar hij zich later, als hij minder buiten werkt, aan wijdt zien we die 'losse' techniek. Hierin is hij op zijn best, maar dit werk is tot nu toe door vrijwel niemand gezien. Behoudens enige stadsgezichten, waarin de Grote Kerk centraal staat, zijn het uitsluitend de studies 'naar de oude meesters' die in sommige Bredase huiskamers teruggevonden kunnen worden. Jan heeft diverse malen, ter gelegenheid van een huwelijk in zijn naaste familie, meerdere schilderijen tegelijk aan deze of gene cadeau gedaan om de nieuwe woning 'wat aan te kleden'. Dan kwam hij uit zichzelf met 'die kopieën' op de proppen; klaarblijkelijk waren ze in kleine kring populair of vond Jan zelf dat ze de toets der kritiek konden doorstaan. Hij kon er eer inleggen. Hoe dan ook, de rest van zijn indrukwekkend oeuvre bleef altijd opgeslagen in zijn 'werkkamer': een vochtige zolder van zijn bovenwoning aan de Teteringsedijk.

Stillevens, gemengde techniek, 1949

Huidige situatie, 2004

8. Ter gelegenheid van de huidige expositie in 'het Lucia' is getracht de lijstenverzameling alsnog adequaat te combineren met het tot dusver ongeëxposeerde werk.
9. Van zulke details kan in sommige gevallen de datering van het werk afgeleid worden. Jan had dan net bij de Makro een oplaadbare schroefmachine gekocht en die moest dan ineens overal voor gebruikt worden.

Jan verzamelde zijn leven lang oude lijsten die hij vaak meenam wanneer zijn klanten bij wie hij aan het behangen en het schilderen was zich in de nieuwe spullen staken. Tot een zuivere afweging welke lijst zich het beste voor een van zijn werken leende kwam het echter zelden. Jan had de gewoonte om de eerste de

beste lijst die een beetje paste met kunst- en vliegwerk rond het werk van zijn keuze te 'metselen'.⁸ Met repen karton bij wijze van passe-partout, plakband, punaises en 'vette' kruiskopschroeven⁹ maakte hij zijn werk gereed voor de permanente huisexpositie. Een authentieke Franse slag die schrill contrast met de verfijning van zijn artistieke arbeid lijkt te staan, maar niettemin de mens Jan Moll ten voeten uit.

Jan leefde sober in het voormalig ouderlijk huis; geen bad of zelfs maar een douche, slechts koud water en met de elektriciteit op de zolderverdieping afgesloten vanwege hardnekkige lekkages. Jan leefde daar alleen - hij bleef altijd ongehuwd - maar helemaal niet als de teruggetrokken figuur die je bij deze beschrijving zou kunnen bedenken. Een heer in voorkomen en manieren, maar eenvoudig en dientengevolge beschikkend over een 'ouderwets' netwerk van familie, burens en vrienden die voor hem zorgden en hij voor hen. Ze kwamen graag bij hem over de vloer. Als je op een winterdag bij hem binnen kwam en aanschouf rond de snorrende kolenhaard, waande je jezelf terug in de jaren veertig. Alsof de tijd had stilgestaan.

Graafwerkzaamheden aan de Mark bij Verlaatbrug, met zicht op de kerk bij de Oranjeboomstraat, 1947

vlnr:

- Kateel Bouvigne
- De Singel met Ignatiusziekenhuis
- 1948 Inhuuldiging Juliana feesttent op de Vlaszak

Spoorlijn achter de Teteringse Dijk

Gezicht op centrum vanuit de Claudius Prinsenlaan

Breda / stadsgezichten

Als we naar het werk van Jan Moll kijken staat die tijd weer even stil. Vervlogen, maar nauwelijks gedocumenteerde panorama's komen ineens helder voor de geest. Zelfs als je te laat geboren bent om het je echt te kunnen herinneren. Er is een gewaarwording van authenticiteit die niet stoelt op technisch kunnen maar eerder op een bepaalde, in onbruik geraakte levenshouding. Een volkomen autonome zoektocht naar een persoonlijk perspectief is wat er van het werk afstraalt. Een, voor een werkmans, ongewoon uitgangspunt dat zich niet laat verklaren vanuit diens afkomst en achtergrond. Méér dan dat solitair streven naar verdieping heeft het ook nooit mogen zijn van Jan. Als hij complimenten krijgt, is hij er altijd als de kippen bij om uit te leggen dat hij maar een matig getalenteerde navolger was van de grote voorbeelden uit de kunstgeschiedenis. Die bescheidenheid en zijn diep respect voor 'de meesters' zijn de signalen van een zelfbeeld dat geen oog heeft voor het eigen 'meesterschap', waaraan Jan zijn hele leven gewijd heeft.

Gezicht op de kerk van Overakker met in de verte de kerk van het Ginneken

Landschappen / omgeving Breda

Gelderse Heide

De Dom van Oosterhout

1

2

3

4

5

1. Teteringen
 2. Liesbos, huis Zoutland,
oude situatie
 3. Vooraan in het Cadettenkamp,
bij Dorst
 4. Markdal met de '4 Apostelen',
laantje van Kaat van Haperen,
achter De Blauwe Kamer
 5. Hoeve Princehage,
tegenwoordig wegwachstation
-

6

6. *De molen van Bavel,
gezien vanaf Nieuw Ijpelaar*

7. *Koepel van Oudenbosch*

8. *Ulvenhout*

9. *Seterse Bossen, boerderij
van willemse, rond 1950*

10. *Zicht op Breda,
Grote Kerk in de steigers*

7

8

9

10

Vandaar deze tentoonstelling, die, beter laat dan nooit, een hommage wil zijn aan de man die veel Bredanaars niet anders gekend zullen hebben dan als één van die twee sympathieke, schilderende broers met een Dafje vol verblikken.

Maar vooral ook eerherstel voor zijn verborgen en daardoor ongewaardeerde werk, dat nu wellicht alsnog de aandacht zal krijgen die het al te lang heeft moeten ontberen.

Joop Swaans, Breda 2004.

